

Кривда О. В.

к.е.н., доцент кафедри економіки і підприємництва

Коломієць А. В.

КПІ ім. Ігоря Сікорського

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА В УКРАЇНІ: МАСШТАБИ, ПРИЧИНИ, ШЛЯХИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ

Тіньова економіка є одним із найактуальніших явищ сучасної економічної системи України. Під цим поняттям розуміють будь-яку економічну діяльність, що приховується від державного контролю, оподаткування чи офіційної статистики. Вона охоплює як нелегальну, так і частково неформальну діяльність, що формально не заборонена, але не враховується у ВВП. Проблема тіньової економіки особливо гостра для України, адже вона негативно впливає на бюджетні надходження, соціальну сферу, конкурентоспроможність бізнесу та загальний економічний розвиток.

За даними Національного банку України, у 2018 році в тіні перебувало близько 23,8 % ВВП, що становить приблизно 846 млрд гривень [1]. За іншими оцінками, зокрема аналітиків Світового банку та незалежних дослідників, частка тіньової економіки може коливатися від 30 % до 40 % ВВП [2]. Під час війни тіньова економіка в Україні залишається значною, а її рівень варіюється залежно від методології оцінки: деякі дослідження показують, що вона не зменшилася і становить 20–30 % ВВП, тоді як інші оцінки за 2022 рік сягають 48 % ВВП, а на початок 2023 року частка тіньового ринку оцінювалася у 19,3 % ВВП [3]. Війна загострює проблеми, пов'язані з тіньовою економікою, але також створює нові виклики, що впливають на її структуру та розмір. Це свідчить про серйозні масштаби проблеми, яка потребує комплексного вирішення.

Тіньова економіка в Україні проявляється у кількох формах. Найпоширенішими є неофіційна зайнятість, коли працівники отримують заробітну плату «в конвертах» без сплати податків; ухилення від сплати податків і зборів підприємствами; нелегальний обіг товарів і послуг, зокрема контрабанда чи «сірий» імпорт. Часто це не суто злочинна діяльність, а звичайні господарські операції, які здійснюються поза офіційним обліком. За даними досліджень Київського національного університету технологій і дизайну, тіньова економіка України охоплює широкий спектр галузей — від торгівлі й будівництва до сфери послуг [4]. Особливо високий рівень тінізації спостерігається у малому бізнесі, де підприємці намагаються уникнути надмірного податкового та адміністративного навантаження.

Крім того, важливо враховувати, що тіньова економіка має не лише внутрішній, а й зовнішній вимір. Вона тісно пов'язана з процесами глобалізації, міжнародною торгівлею та рухом капіталів. Значна частина тіньових потоків виводиться за кордон через офшорні зони, що призводить до втрати валютних резервів і зменшення інвестиційного потенціалу країни. За оцінками дослідників, щороку Україна втрачає мільярди доларів через незаконний відтік капіталу [2]. Це не лише знижує ефективність державної економічної політики, а й послаблює фінансову стабільність. У боротьбі з цими явищами важливу роль відіграє міжнародне співробітництво — обмін податковою інформацією, участь у глобальних ініціативах протидії відмиванню коштів та ухиленню від оподаткування [5]. Зміцнення фінансової прозорості на міжнародному рівні здатне суттєво скоротити масштаби тіньових операцій та сприяти інтеграції України у світову економіку на рівних умовах.

Серед основних причин існування тіньової економіки дослідники називають високі податкові ставки, складність адміністрування податків, корупцію та надмірну бюрократію. Велику роль відіграє і недовіра громадян до державних інститутів: бізнес не бачить реальної користі від сплачених податків, а тому шукає способи їх мінімізувати. Іншою суттєвою причиною є нестабільність законодавства, що часто змінюється без

урахування інтересів підприємців. Війна та економічні кризи також стимулюють розвиток тіньового сектору, адже в умовах невизначеності підприємці прагнуть зменшити ризики, діючи поза формальними правилами. За даними досліджень журналу *Economics and Finance Review*, у період пандемії COVID-19 рівень тіньової економіки в Україні зріс до 30 % ВВП [5].

Наслідки тінізації економіки є багатогранними та вкрай негативними. По-перше, держава щороку втрачає мільярди гривень податкових надходжень, що обмежує фінансування соціальної сфери, медицини, освіти та оборони. По-друге, існування великого тіньового сектору створює нерівні умови конкуренції: легальні підприємці змушені сплачувати всі податки, тоді як їхні конкуренти працюють поза законом і мають цінові переваги. По-третє, тіньова зайнятість позбавляє працівників соціального захисту, офіційного страхування та пенсійних накопичень [4]. Нарешті, значна частка тіньового бізнесу знижує інвестиційну привабливість країни, адже іноземні інвестори уникають ринків, де економічні правила не є прозорими.

Водночас не можна ігнорувати соціально-психологічні аспекти тіньової економіки. Значна частина населення сприймає ухилення від податків або неофіційну зайнятість як вимушений, а не протиправний крок, що частково зумовлено історичним досвідом недовіри до держави. Формування нової економічної культури, заснованої на відповідальності та взаємній довірі між громадянами й владою, є ключовим чинником зменшення тінізації [5]. Без зміни суспільних установок жодні адміністративні чи фінансові заходи не принесуть довгострокового ефекту.

Для подолання тіньової економіки необхідний комплексний підхід, що поєднує економічні, правові й соціальні інструменти. Перш за все, потрібно реформувати податкову систему, зробивши її прозорішою та простішою у використанні. Надмірне податкове навантаження має бути зменшене, а правила адміністрування — спрощені. Одним із ефективних засобів легалізації бізнесу є цифровізація: перехід на електронні сервіси, безготівкові розрахунки, електронну звітність. Як зазначає Національний банк України, розвиток безготівкової економіки є потужним інструментом у боротьбі з тіньовими операціями, адже зменшує обіг готівки [1]. Не менш важливою є боротьба з корупцією та підвищення ефективності податкового контролю. Довіра громадян до держави формується тоді, коли вони бачать, що їхні податки використовуються прозоро і справедливо. Важливим напрямом також є підвищення фінансової грамотності населення та формування культури легальної праці [5].

Отже, тіньова економіка залишається серйозною перешкодою для сталого розвитку України. Її масштабність, що сягає чверті або навіть третини національного ВВП, вимагає системних і послідовних дій з боку держави, бізнесу та суспільства. Легалізація економічної діяльності має стати не лише вимогою закону, а й свідомим вибором кожного громадянина. Лише тоді можливо забезпечити стабільне зростання, справедливий розподіл ресурсів і створення умов для розвитку сучасної, конкурентоспроможної та прозорої української економіки [3].

Перелік посилань:

1. The Global Economy. Ukraine: Shadow economy, percent of GDP. URL: https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/shadow_economy
2. Medvedev, A., Yatsenko, O. Shadow Economy Index for Ukraine 2017-2018. SSRN Electronic Journal, 2020. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5095104
3. Zerkalo Nedeli (ZN.UA). What Is the Size of the Shadow Economy of Ukraine and Its Influence on Our Development [Електронний ресурс]. 2023. URL: <https://zn.ua/eng/what-is-the-size-of-the-shadow-economy-of-ukraine-and-its-influence-on-our-development.html>
4. Interfax-Ukraine. Shadow economy in Ukraine grew to 32% of GDP in 2021. Economy Ministry. 2022. URL: <https://interfax.com/newsroom/top-stories/84524>
5. Dmytrenko, L. Fiscal policy measures to reduce the shadow economy. European Scientific Journal of Economic and Financial Research. 2022. URL: <https://www.eu-scientists.com/index.php/sdel/article/view/153>